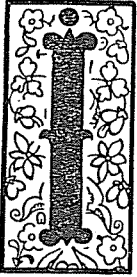

Fetih hakkında

● Bibliyografya

DR. M. C. ŞEHABEDDİN TEKİNDAG

İstanbul'un fethi hâdisesi sebep ve neticeleri bakımından XV. yüzyıl Türk tarihinin en mühim hâdiselerinden biridir.

Bu hâdise hakkında malûmat veren Osmanlı kaynaklarının başında Ebu'l-Hayr-i Rûmî namında bir tarikat şeyhinin *Saltih-nâme* adlı kitabını zikretmek icabeder (1). Bu kitapta, müellif, Fâtih'in İstanbul'da yerleşmesine muhalif bir ifade kullanıyor (2). Biz bu kaydı buraya

naklediyoruz: "Pes Sultân Muhammed Pâdişâh oldu.

Andan kasd eyledi kim İstanbul'u feth eyleye, ortada beğ iki olmaya müslümanlara; pes beğler eyittiler: Deden Yıldırım (615a) aldı, içinde bin ev kodu, amı sonra kâfirler kırdılar, andan Murad Hân vardı, alayazdı, burca alem dikülüb dururken giru feragat idüp, vaz geçdi. Sa'b kal'adır, zabtı müşkildür, hem nuhûs yerdir. Nuhûsta sebep bu oldu kim şeytan aleyhü'l-la'ne la'net olunup yere inecek, nâmubarek ayağın bu yere basdı. Pes her devirde anun için yere geçer, husûf olur. Rivayettir âkibet yere geçe, zina ve livâta ve fışk ve fucûrlar olmakdan yirine kara su gice gıka, harab kala idi. Dahi bu şehrin kahta hergiz gitmez, huzûr ve sürûr yeri değıldür. Mâğher alursan, Ayasofya çevresine divar çeküp, bâkisin yıkasın ve eğer bu şehri mâmur eyliyesin tamam âlemi harâb itmesine sebep olursun. Bu hod mâmur olmaz, ne kadar yapasın giru yıkulur" didiler. Pâdişah itdi "Hele feth olsun, nihâyet biz yıkavuz" dedi. (Dahi) heman leşker cem' idüp, gazây-i ekberdür diyüp, varup İstanbul'u muhasara eyledi (615b)".

Bundan sonra meslek icabı İstanbul'un fethinde bulunan Dursun Bey'in *Târih-i Ebu'l-Fetih* adlı eserini zikretmek icabeder (3). Dursun Bey, Fâtih'in Ayasofya'ya duhulünde beraber bulunmuştur. 846-893 seneleri vekayiini ihtiva eden eser, İstanbul'un muhasara ve zaptı hâdisesini tesbit için, en başta gelen bir kaynaktır. Dursun Bey'in, Fâtih'in gemilerini Halic'e indirmesini anlatan satırlarını buraya naklediyorum: "emr itdi ki, kadırgalar vefayık kayıklardan bir nice

gemileri kal'a i Kal'ata ensesinden boğaz denizinden korudan çekdirüp, limon denizine salalar, tâ ki mân külli 'l-cevâ nib muhasara; kılınup, düşmenin tebeddüd ve teferrukuna sebep ola. Bu ferman-ı kader-tuvanla san'at cerr-i eskalde maâhir mühendisîn ve mellâhîn hâzır olundu ve vefk-ı pâdişâh-ı islâm gemileri günâgün ve levnâlevn bayraklarla bezeyüp, yelkenler açdılar kal'a Kal'ata ensesinden havada yürütdiler, belki uçurdular (s. 46-47)".

Enveri'nin elimize geçmemiş olan *Teferrüc-nâme* adlı eserinde de, bu mevzû ile ilgili olacağını zannediyorum. Bu kitap hakkında *Düstür-nâme*'de şu kayıt vardır:

**Cün Teferrüc-nâme'yi kıldım temâm
Pâdişâh âdına idüb ihtimâm**

(Enveri, *Düstür-nâme*, nşr. M. Halil [Yınanç], Şst., 1929, s. 4). 1869'da yazılarak Mahmud Paşa'ya ithaf olunan *Düstür-nâme*, İstanbul'un fethi hakkında ilk malûmat veren eserlerden biri olmasına rağmen, gayet kısadır:

**Mülk-i Osmân'da ne kim varsa gemi
Geldi İstanbul'a bile âdemi
Kal'aya karşı konar şâh-ı guzât
Doldı sahra vü kuh leşker her cihât
Toplar düzüldi önünde mitres
Düşdi a'dâ'nın içine vehm ü ters (bk. s. 95)**

(*Düstür-nâme*'nin henüz yarım kalan ayrı bir nesri için bk. İrene Melikoff-Sayar, *Le Destan d'Umur Pacha* (Bibl. Byzantine), Paris, 1954).

İstanbul'un muhasara ve zaptından bahseden muhtelif Osmanlı kaynakları arasında mümtaz bir mevki işgal eden Kemal Paşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı kitabını burada zikretmek lâzımdır. Burada, diğer kaynaklarınkinden fazla malûmat bulmak mümkündür. İleride vereceğimiz mufassal malûmata intizaren bk. Fr. Babinger, *G O W*, s. 61-63; L. Forrer, *Hand-schriften osmanischer Historiker in Istanbul, Der Islam, XXVI, 1942, s. 184 v.d.*; *İstanbul kütüphaneleri Tarihi-Coğrafya yazmaları katalogları, 2. fasikül, Türk tarihine âit eserler, İstanbul 1944, s. 120-125.*

1 Topkapısarayı müzesi, Hazine kütüp. nr. 1612. Bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre, hayatı*, İstanbul, 1936, s. 253 v.d.; M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları, Belleten VII/27, 1943, s. 480-441*; Adnan Sadık Erzi, *Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar, Belleten XIV/56, 1950, s. 599* (1000 senesi rebiyülevvelinde istinsah edilen yegâne nüsha, İstanbul fethi ile sona ermektedir). Eserin te'lif tarihi hakkında bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *any. yer*; Adnan Sadık Erzi, *ayn. yer.*, not 10; M. Fuad Köprülü, *ayn. yer.* Kitap, Fâtih'in Uzun Hasan seferine giderken, Edirne'de bıraktığı oğlu seyhzâde Cem'in arzusu üzerine meydana gelmiştir.

2 Bu muhalefetin mese'i hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *ayn. esr.*, s. 437.

3 Nşr. Memhed Arif, *TOEM*, cüz, 26-38, İst. 1330-1916, s. 36-56. Eser ve müellif hakkında bk. Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig, 1927, s. 26-27.*

Diğer mühim kaynaklar aşağıda gösterilmiştir:

Tevkii (Nişancı) Mehmed Paşa b. Ârif, *Tevârihu 's-selâtinî 'l-Osmâniyye* (4) (bk. M. Halil [Ymanç], "trc." Milli tarihimize dair eski bir vesika, *TTEM XIV*, 1924/1340, nr. 3 (80), s. 144-146; I. Hakkı Kon-yalı "trc.", *Osmanlı tarihleri*, I, İst. 1949; (Fr. Babinger, *G O W*, s. 23-26'.

Oruc b. Âdil, *Tevârih-i Âli Osmân = Die frühos-manichen Jahrbücher der Uruudsch. Nach den Hand-schriften zu Oxford und Cambridge, erstmals herausge-geben und ein gelitet von Fr. Babinger, Honnover, 1925, s. 123-124.*

Rûhî Çelebi, *Tevârih-i Âli Osmân = Oxford, Bod-leian Library, Mss, Marsh 313 (Bk. Fr. Babinger, G O W, s. 42-43'.*

Mehmed b. Hâcî Halilî 'l-Konevî, *Târih-i Âli Os-mân = paris, Bibl. Nat., Mss. Pers., Suppl. 1394, var. 56a-61a (bk. E. Bloecht, Catalogue, Paris, 1900, s. 86; Catalogue, I, Paris, 1905, s. 322). Ayrıca bk. Fa b-inger, G O W, s. 18 v.d. Son yapılan bir hulâsa için bk. R. Anhegger, Mehmed b. Hacı Halilî 'l-Konevî'nin *Târih-i Âli Osmân'ı*, *Tarih dergisi*, II/3-4, s. 51-56.*

Ma'âti (Mir Seyid Ali b. Muzaffer el-Tûsî), *Tevâ-rih-i Âli Osmân, (Hünkâr-nâme) = Topkapısarayı müzesi, hazine kütüp. Fars. yaz. Yazılışı: 877 h. 1417, var. 5b 8a. Bir hulâsası için bk. R. Anhegger, Fâtih devrinde yazılmış farsca manzûm bir eser, Ma'âli'nin *Hünkâr-nâme'si*, *T. D.*, I/1, 1949, s. 145, 166.*

Bihîştî, *Târih-i Âli Osmân = British Mjuseum. nr. Add. 7869 daki nüsha (Anhegger'deki mikrofilmin-den istifade edilmiştir).*

Aşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âli Osmân*, nşr. Âli., İst., 1332; nşr. F. Giese, *Die altosmanische Chornik des Aşık Paşazâde*, Leipzig, 1929, s. 131-132.

Mehmed Neşrî, *Cihân-nümâ* Bk. Fr. Taeschner, *Die a't osmanische Chornik des Mevlânâ Mehmed Nesh-ri*, Leipzig, 1951, s. 179-180; Ali Emirî kütüp, nr. 220'-deki nüsha, var. 163a-b. Neşrî ve eseri hakkında bk. Fr. Babinger, *G O W*, s. 38-39; Faik Reşid Unat, Neş-ri tarihi üzerinde yapılan çalışmalara toplu bir bakış, *Bulleten*, VII/25, 1943, s. 177-201; Neşrî, *Kitâb-ı Ci-hân-nümâ*, Neşrî tarihi, hazırlayanlar F. Reşid Unat - Dr. Mehmed A. Köymen, I, Ankara, 1949, s. IX-XVI. Bizi alâkadar eden ikinci cilt henüz çıkmamıştır.

İdris-i Bidlîsî (Hakimü 'd-dîn İdris b. Hüsâmi 'd dîn Ali), *Heşt bihişt. Nuruosmaniye kütüp. Fars yaz. nr. 3200, V, var. 393a-402b. Bk. Fr. Babinger, G O W, s. 45-49; C. A. Storey, Persian Literature. A bio-bibliog-raphical Eurvey. Section II, Fasc. 2, London, 1936, s. 412-416.*

Sarıca Kemâl (Kemâlî Zerd), *Selâtin-nâme (Te-vârih-i Âli Osmân)*. İst. Üniv. Kütüp., Türk yaz. nr. 331, var. 76a-77b. Eseri ve hayatı hakkında bk. R. An-hegger, *Selâtin müellifi Kemâl, Türk Dili ve Edebiyatı dergisi*, IV/4 1952, s. 447-470.

Muhyî'd-dîn Cemâlî, *Târih-i Âli Osmân*. Ali Emirî kütüp., türk. yaz. nr. 15'teki nüsha, s. 115 (bk. Fr. Ba-binger, *G O W*, s. 72-74).

Lütfî Paşa, *Tevârih-i Âli Osmân*. Nşr. Âli, İst., 141, s. 172-173 (bk. Fr. Babinger, *G O W*, s. 80-81).

Hadidi, *Târih-i Âli Osmân*. İst. Üniv. kütüp., türk. yaz. nr. 1268, var. 114a v.d.

Rüstem Paşa, *Tevârih-i Âli Osmân*. İst. Üniv. kütüp. türk. yaz. nr. 2438, var. 111b - 112a.

Tevkii (Nişancı) Mehmed Paşa, *Târih*, İst., 1279, s. 163.

Müellifleri meçhul eserler (anonimler):

Târih-i Sultân Muhammed Hân Fâtih el-İslâmbol bk. Schefer,, nr. 1049; Blochet, *Catalogue*, Paris, 1900, s. 165.

Târih-i Âli Osmân (1446-1481), bk. Schefer, nr. 1051; Blochet, s. 165.

Târih-i Âli Osmân (Feth-nâme-i Ebu'l-Hayr). *Bibl. Nat., Anciens fonds turc.* nr. 117.

Târih-i Âli Osmân (Bayezid II. namına yazılmış-tır). *Bibl. Nat. Suppl. Turc.*, nr. 1047.

Târih-i Âli Osmân. İst. Bayezid, Umumi kütüp. nr. 5224. türk. yaz.

Tevârih-i Âli Osmân (Bayezid II. zamanında ya-zılmıştır). Süleymaniye, Es'ad Efendi kütüp., nr. 2080, türk yaz., var. 126b-127b.

Tevârih-i nesli-i Âli Osmân Gazi. Ayasofya kütüp. nr. 3018. türk. yaz., var. 75b-76b; İst. Üniv. kütüp. nr. 3704, var. 66a-66b.

İkinci Sultan Bayezid devrine mahsûs *Târih*. Nu-ruosmaniye kütüp türk. yaz. nr. 4895/8.

Târih-i Âli Osmân. Topkapısarayı müzesi, Revan kütüp. türk. yaz nr. 1099, var. 62b-64a.

Tevârih-i Âli Osmân = Die altosmanischen anony-men Chroniken. In Text und Überstzung herausgege-ben von Dr. Friedrich Giese, I. Text und Variantenver-zeihnis, Bres'au, 1922, s. 74.

Aşağıda zikredilen muahhar kaynaklarda İstanbul'-un muhasara ve zaptına dair mufassal malûmata tesa-düf olunuyor:

Hoca Sa'dü 'd dîn, *Tâcü 't-tevârih*, İst., 1279, I, s. 416-429.

Mustafa Âli, *Kühü 'l-ahbâr*. İst., 1285, Rükûn IV, cüz I, s. 250-258.

Müneccim-başı Ahmed, *Sahâ'ifü 'l-ahbâr*. Nedim trc., İst., 1285, III, s. 371 v.d.

Hayrullâh Efendi, *Târih*. İst., 1273, VII, s. 57-76 (Bizans ve latin kaynaklarından istifade etmiştir).

Hasib Efendi (Mu'm'n-zâde), *Silkü'l-câli Âli Os-mân* (5). Süleymaniye, Hâlet Efendi kütüp. türk. yaz. nr. 596, var. 189b-199b.

Ahmed Bahâü 'd dîn (Cizyedâr), *Târih*, Süleyma-niye, Es'ad Efendi kütüp., nr. 2403. Türk. yaz., var. 194b-198b.

4 Kitap iki risâle hâlinindedir: 1 - *Risâle fi tevârihi's-se-lâtinî'l-Osmâniyye*, 2 - *Risâle fi târih-i Sultân Muhammed b. Murâd Han min Âli Osmân*. Bk. Ayasofya kütüp., nr. 3204, var. 11b-12b.

5 Mühim olan bu manzum eser 18.000 den fazla beyti ihtiva eder. Hepsî bir kâfiye ve bir vezindedir. Osman I. dan Fâtih'e kadar muharebelerini, devlet adamlarını, âlimlerin ve şairlerin tercüme-i hallerini nazım yolu ile bildirir. Bk. *Katalog*, fask: 2, s. 152.

İstanbul'un muhâsara ve zaptı ile alakalı muahhar diğer Osmanlı kaynakları için bk. Fr. Babinger, **G O W**, indeks; Forrer, **Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul, Der Islam, XXVI, 1942, s. 176 v.d.**; İst. kütüp. **Tarih-coğ. yazmaları katalogları. 2. fasikül: Türk tarihine ait eserler, İst., 1944, indeks.**

Fetih-nâmeler :

İstanbul'un zaptından sonra yazılmış Felih-nâmeler de, bu hâdisenin aydınlatılması bakımından, mühimdir. Bunlar, muhasaranın cereyan tarzından ve vukûa gelen çarpışmalar ve neticeleri bakımından — birer edebî inşâ nûmuneleri olmalarına rağmen — birinci derecede ehemmiyeti hâizdirler. İstanbul'un fethi hakkında yazılmış fetih-nâmelerden bilinenler şunlardır:

İlki Fâtilh Sultan Mehmed'in İran şahı (tabii Karakoyunlu hükümdar) Cihân-Şâh'a İstanbul'un fethi tebşiri ile gönderdiği farsca Fetih-nâme olup, Feridun Bey'in Münşeâtü 's-Seiâtin (İst., 1264, I, s. 237-245) de şu başlığı taşımaktadır: "cennetmekân Ebu 'l-Feth Sultân Mehmed Han Gazi hazretleri dergâhından Hâce Kerimî inşâsiyle İran şahı Cihân Şâh Mirzâ'ya İstanbul'un fethi tebşiriyle gönderilmiş olan nâme-i humâyünun sûretidir" (6).

Aynı mektup Sarı Abdullah Efendi Münşeâtı'nda (7) (= Es'ad Efendi kütüp., nr. 3333, var. 34a v.d.) "mükâtebât-ı beliga ki der zemân-ı merhûm Sultân Muhammed Han ez cânib i işân fristâde şüd; fetihnâme-i Kostantiniyye-i uzmâ [ki be-] Melik-i mülk-i Acem fristâde şüd ez inşâ-i Cezeri" başlığını taşır. Diğer yine Fâtilh Sultan Mehmed tarafından Memlûk hükümdarı İnâl'a gönderine arapça nâmedir. Metin, Feridun Bey'de (İst. 1274, nşr. I, s. 235-238) "Cennetmekân Ebu 'l-Feth Sultan Mehmed Han Gazi hazretleri dergâhından İstanbul fethinde Mollâ Gûrânî inşâsiyle az-z-i Mısr İnâl Şah tarafına yazılmış olan Nâme-i humâyünun sûretidir" başlığını taşımaktadır (8).

Ayrı bir münşeât kitabında, arapça bu metin şu başlık altında bulunuyor: "Merhum Sultan Mehmed Han Gazi mahrûsa-i Kostantiniyye'yi feth itdüğü zamanda Sultan ı Mısr merhum Sultan İnâl'a göndermiştir. Mevlânâ Gûrânî-i merhum inşâ etmişdir; mezkûr sultan İnâl'ın tebniye-i saltanatını işâret ve feth-i Kostantiniyye'nin beşâretini işâr ider" (9).

Diğer iki Fetih-nâme'nin başlıkları şu şekildedir: 1. "Şerif-i Mekke-i Mükerreremeye ırsal buyurulan Kostantiniyye Fetih-nâme-i humayunun sûretidir (arapça)", bk. Feridun Bey, I, s. 239-240; 2. "Cennetmekân Ebu 'l-Feth Sultan Mehmed Han Gazi hazretleri dergâhından İstanbul fethine dâir Mekke-i Mükerreme şerifine gönderilmek üzere aziz-i Mısr'a gönderilmiş olan nâme-i humâyünun sûretidir (arapça)", bk. Feridun Bey, I, s. 240 - 243.

2. Memlûklu kaynakları:

İstanbul'un muhasara ve zaptı hakkında Memlûklu kaynaklarında bulunan malûmat, Osmanlı kaynaklarının (yk. bk. Fetih-nâmeler) İstanbul'un zaptından sonra Mısr sultanı el Melikü'l-Eşref Seyfü'd-din İnâl'a bir fetih-nâme gönderildiğini bildiren kayıtlarına uyar. Mezkûr kaynakların, Fâtilh'in, hem yeni sultanını tebrik ve hem de bu sevinçli zaferi müjdelemek üzere bir elçi gönderdiğini ve bu elçinin fetih-nâmeden başka

birtakım hediyeler de getirdiğini bildirmesi, Osmanlı kaynaklarını tamamlamaktadır.

Fâtilh'in muasırı Memlûklu müellifi İbn Tagrı Birdî (Ebu 'l-Mehâsin Cemâlî 'd-din Yusuf, ölm. 1469) (10), bu ge'en elçiler vasıtası ile muharebenin günü ve tarihini hakkında uzun tafsilât vermekte, İstanbul ekâbirinden olan esirlerin Kahire'ye gelmesi ve burada duyulan sevinci anlatarak, şehrin donatılmasını tasvir etmektedir. (bk. Havâdisü 'd-dühûr, I, s. 277).

Aynı müellif En-Nucûmu 'z-Zâhire (11) (= Aya-sofya kütüp., arapça yazm. nr. 3499, VII, s. 239)'de, nisbeten kısa olarak tekrarladığı bu bahiste, Kahire'ye gelen Osmanlı elçisinin ismini tasrih etmekte, getirdiği nâmenin manzûm ve mensûr olduğunu bildirmektedir. İzahatımızdan da anlaşılacağı üzere, bu gibi kaynakları aslâ ihmal etmemek icabeder. Diğer muahhar Memlûk kaynakları (12), umûmiyetle İbn Tagrı Birdî'yi takip ediyorlar (İbn Tagrı için bk. Brockelmann, **G A L**, II, 2. basım, 1949, s. 51-52).

3. Bizans ve Grek kaynakları:

İstanbul'un muhasara ve zaptı ile ilgili Bizans (Grek kaynaklarının başında evvelâ şahitlerden olup, muhasara devamınca şehirde bulunan Georgios Phrantzes gelir. Şehrin muhasara ve zaptı hakkında en mufassal malûmatı veren Phrantzes, imparatorun müşavir-i hasası olarak, bizzat vekayi içinde yaşamıştır. Bk. **Chronicon**, nşr. I. Bekker, Bonnae, 1838, s. 325 v.d. (bk. Gy. Moravicsik, **Byzantinoturcica**, Budapest, 1942, I, 151 v.d.; J. B. Papadopoulos, **Georgii Phrantzes Chronicon**, I, Lipsie, 1935; VI; Mırmıroğlu trc.: **Yeorgios Francis, Vekayinâme T.T.K.** nüsha. s. 146 v.d.

6 Türk. trc. aynı eserde yapılmıştır, bk. c. I, s. 245-250; diğer bir tercümesi için bk. A. Ateş, **İstanbul'un fethine dair Fatih Sultan Mehmed tarafından gönderilen mektuplar ve bunlara cevaplar, Tarih dergisi**, IV/7, 1952, s.11 v.d.

7 Münşeât'ın tavsifi ile muhteviyatı hakkında yapılan bir tetkik için bk. Adnan Sadık Erzi, **Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar**, Belleten, XIV/56, 1950, s. 631-647.

8 Türkçe tercümesi aynı eserde yapılmıştır. Bk. I, s. 237 v.d.; mükemmel bir tercümesi için bk. A. Ateş, **ayn. esr.**, s. 11 v.d.

9 Üniv. Kütüp., arap ve türkçe yazm. nr. 57338, var. 9a-11b.

10 **Havâdisü'd-dühûr fi mada'-eyyâmî ve 'ş-şuhûr**, Aya-sofya kütüp. arapça yazm. nr. 3185, I, s. 277. W. Popper nşr.: **Extracts from Abû 'l-Mahâsin İbn Taghri Birdî's Chronicle**, entitiet **Shuhur**, I, Berkeley - California, 1930.

11 **İbn Taghri Birdî's Annals**, entitied **An-Nujum az-Zâhira fi Mulûk Mısr wal-Kâhira**, Edited by W. Popper, VII, Berkeley-California, 1926.

12 Bu yazının tab'î sırasında göremediğimiz, İstanbul'un Fâtilh tarafından zaptı haberinin gelmesi üzerine yapılan şenlikleri anlatan, bir Memlûk kaynağından bizi haberdar eden A. Ateş'in **Orins'de çıkan şu makalesine bk. Kastamonu genel kitaplığında bulunan bazı mühim arapça ve farsça yazmalar: Ali b. Ahmed el-Sehâvî el-Hanefî, Târih-i Mısr** (809-887 seneleri arasındaki vukuâtı ihtiva eder) = V/1, 1952, s. 45, nr. nr. 52.

Bundan sonra muasır olarak Dukas'ı zikretmek icabeder. Bk. *Ducæ Michaetis Ducæ nepotis historia Byzantina recognovit et interprete italo addito Supplevit Bekkerus, I, Bonnae, 1834, s. 270 v.d.* (Bk. Gy. Moravcsik, ayn. esr., I, 126 v.d.). Ve bir de bk. Migne, *Patrologia, c. CLVII, Paris, 1866; Corections par A. Mullah, Conjecturen, Berlin, 1852.*

Şahit olmayanların başında Laonikos Chalkokondiles geliyor. Bk. nşr. Darko, *Laonici Chalcocondylae historiarum demon Iratfones, Buhapestini, 1922-1927, II, 131 v.d.* Fransızca trc.: *Chalcondile, L'histoire de la décadence de l'empire Grec etc... trad. en français V. Bourbonnois, Paris, M. DC. XX, s. 217, 218, 224-227; ayrıca bk. Histoire Générale des Turcs, Contenant l'histoire de Chalcocondyle, trad. par Blaise de Vigenaire, I, Paris, 1662 (bk. Gy. Moravcsik, ayn. esr., I, 230 v.d.).*

Yine muasırlarından olup, şahit olmayanlardan oiri Kritoblos'dır. Bk. *Tarih-i Sultan Muhammed Hân-ı sâni, trc.: Karolidi, İstanbul, 1328, T O E M ilâvesi, s. 23-85.* Fâtih devri ricalinden olup, Fâtih'in cülûsundan itilaberen on yedi şenelik vekayii kaleme almıştır. Ayırn şr. için bk. *Critobule d'Imbros, Bics tu Moameth. en cing livres, éd. C. Müller, Fragmenta Historicorum graecorum, c. V, Paris, 1870, et Dethier, françaisca tercümesi ile birlikte, bk. Mon. Hist. Hung., c. XXI; Ubicini, tahlilleri hakkında bk. l'Annuaire de l'assoc. des études grecques, Paris, 1871.*

Müellifi meçhûl "*Historia Turcorum (1373-1512)*", Roma, *Bibliotheca Vaticana, Codices Barberiniani, nr. 111.* Grekçe olan metne ilk defa işaret eden S. Ricci olmuştur. Bk. *Liste sommaire des manuscrits grecs de la Bibliotheca Barberina, Revue des Bibliothèques, 17 (1907), s. 81-125.* Bu grekçe Osmanlı tarihinin ehemmiyetine Gy. Moravcsik ve G. The. Zora (*İstanbul'un zaptı ve Fâtih II, Mehmed'in hükümdarlığı, rumca, Atina, 1952*) nazar-ı dikkati çekmişlerdir. Bu metnin türkçe tercümesi için bk. Dr. Şerif Başta, *XVI. asırda yazılmış grekçe anonim Osmanlı tarihine göre İstanbul'un muhâsarası ve zaptı, Beşten, cilt XVIII/69, 1954, s. 51-82.*

Hierax (1461 yılına kadar geçen vekayii ihtivâ eden manzûm, 734 beyit, Osmanlı tarihi veya İstanbul'un fethi hakkında figan-nâme) = Metin: nşr. Ph. A. Dethier: *Monumenta Hungariae Historica, XXI/1; Sathas nşr.: Threnos e dia ten Ton Turkon Basileian, Bibliotheca graeca medii aevi, t. I, Venise, 1872.* Ayrıca bk. Gy. Moravcsik, ayn. esr., I, s. 156 v.d.; ayn. mll., *Zur Quellenfrage des historischen Gedichtes von Hierax, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, X, 1932-1934.*

4. Lâtince ve diğer kaynaklar:

Leonard de Chio (évêque de Mitylene), *De urbis C.P. Jactura Captivitateque veya Historia Captae a Turcis C.P.*, nşr. l'Ecuy, Paris, 1823; nşr. Migne, t. CLIX ve nşr. Dethier, ve De Lesbo a Turcis Capta (Pie II. ye mektup), bk. K. Hopf, *Chron. greco-romanes, İstanbul'un sukutu ve kendisinin esâreti hakkında mektuptur. 15 Ağustos 1458'de Sakız'da yazılmıştır. İstanbul'un muhâsarası sırasında şehirde bulunuyordu.*

Le Cardinal Izidore, *Lamentatio*, bk. Migne, t.

CLIX. İstanbul'un fethinde şehirde bulunuyordu.

Anonim, *Historiola quae inscribitur C.P. nae civitatis expugnatis Conscripta anno 1459*, nşr. K. Hopf (*Mon. Hist. Hung.*) 1459'da yazılmış muhtasar İstanbul'un muhâsarası tarihi.

İskender Nestor, *Provest o Tsarigrad* (Çarigrad hakkında bir hikâye) = Rusca, nşr.: J. J. Sryezni-jevshy, Pétersbourg, 1854 (*Mém. de l'Acad. des Sc.*). Fransızca trc. nşr.: Dethier, *Mémoires d'un Janissair Polonais, témoin oculaire et actif du siège et de la prise de C.P.*, etc., éd. et trad. Th. d'Oksza, muhâsara esnasında Fâtih'in ordusunda bulunmuş olan bu Polonyalı Yeniçeri eserini 1498'de Polonya lisam ile yazmıştır. Anonymus Moscovita (Nşr. ve trc.: Dethier).

Nicolo Barbaro, *Giornale dell'assedio di Constantinopoli 1453*, nşr. E. Cornet, Vienna, 1856. Türk. trc. Ş.T. Diler, *Kostantiniye muhâsarası Ruznâmesi, 1453.*, İst., 1953, İst. Fethi Derneği neşriyatı.

Zorzo Doffin, *Asseido e presa die Constantinopoli nell'anno 1453*, nşr. George M. Thomas, *Belagerung und Eroberung von Constantinopel im Jahre 1453*, München, 1868. Türk. trc. Samim Sinanoğlu - Suat Sinanoğlu, 1453 yılında İstanbul'un muhâsarası ve zaptı, Fâtih ve İstanbul, I. c'd. I. sayı, 1953, s. 19-62.

Aeneas Sylvius, *Tractatus de captione urbis C.P. anno 1453.*

Angelus Johannes Zaccharias, *Podestà de péra, E. pistole de excidio C.P. no*, nşr. S. de Sacy, *Not. et extr.*, XI, Paris, 1827, s. 75-79, *Atti della Soc. lig.*, XIII, s. 229-233.

Ankaralı Abraham, *İstanbul'un zaptı hakkında manzum mersiye (ermenice) bk. K. Patkanian, Ermeni edebiyatı bakıyeleri (ermenice), Moskova, 1884, Ararat Dergisi (ermenice), Eçmiadzin, 1895, s. 465-469.* Fransızca trc. Ed. Boré, *Elégie sur la prise de Constantinople, Nouv. JA, 1833, pp. 271-278.* bk. Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul tarihi*, trc. H. Andreasyan, İst. 1952, s. 81. not. 3., Çamçıyan, *Ermeni tarihi (ermenice)*, Venedik, 1784, III, s. 499 (burada grek ve latin kaynakları da kullanılmıştır. Bk. III, s. 492-500). Abraham fethi esnasında Galata'da bulunuyordu.

Giovanni Maria Angiolello, *Historia Turchesca (1300-1514)*, nşr. Donado da Lezze, Bucureşti, 1909.

Ricoldus (Prisonnier des Turcs et Janissair), *De vita et moribus Turcarum*, Paris, 1509.

Yine muhâsaraya şahit olanlar arasında, Ubertini Fusculo'nun İstanbul'un fethine dair manzum dört kitabı (13) ile Fransızken rahibinin, 4 Temmuz 1453'de şehrin muhâsarası hakkındaki eserini (14) de zikretmek icabeder.

5. Muhtelif tetkikler.

a) İstanbul'un zaptına dair monografiler.

1) M.M. Stasüleviç, *Osada i vzyatiye vizai turkami (İstanbul'un Türk'ler tarafından muhâsara ve zapt edilmesi); Uçeniye Zapiski, 2. kısım Imp. Akad. Nauk" mecmuasında Kitap I (1854), 65-176.* Müellif Bizans kroniklerinden istifade etmiştir.

2) A.D. Mordtmann, *Belagerung und Eroberung Constantinopoles durch die Türken im Jahre 1453*, Stuttgart ve Augsburg, 1858. Esas olarak N. Barbaro'nun eseri

almıştır. Osmanlı kaynaklarından da bazı iktibaslar mevcuttur.

3) Ad. Ellissen, *Analekten der mittel und neugriechischen litteratur*, Leipzig, 1855-1862, V, cild. 3, cildde müellif İstanbul'un Türkler tarafından muhasara ve zaptı hakkında bir monografi yazmıştır.

4) J. N. Krause, *Die Eroberungen von Konstantinopel im XIII-en und XV-en Jahrhundert nach byzantinischen, frankischen, türkischen Quellen und Berichten*, Halle, 1870. Daha ziyade bir toplamadır.

5) H. Vast, *Le siège et la prise de Constantinople par les Turcs*, *Revue historique*, XIII (1880, s. 1-40).

6) E. A. Vlasto, *La prise de Constantinople par les Turcs en 1453*, *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France*, XV (1881), s. 104-129., ayn. müel., *Les derniers jours de Constantinople*, Paris, 1883.

7) G. Destunis, *Bizans surlarının tarihi ve topografik hülâsası* (Rusça), Odesa 1887. Ayr. bk. *Jurn. Min. Nar. Prosv*, 1889, s. 213, 225.

8) P. D. Pogodin, 1453 senesinde Bizans'ın Türkler tarafından muhasara ve zaptı hakkındaki menbaların hülâsası (Rusça) = *Jur. Min. Nar. Prosv.*, 1889, s. 117-258.

9) Ch. Mijatovich, *Constantin the last emperor of the Greeks. The conquest of Constantinople, A. D. 1453*, London, 1892.

10) Stasioulévitch, *Siège et prise de Byzance* (rusça), *Mém. de l'Acad. des sc. de Pétesbourg*, 1854.

11) A. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille, 1882, Ayn. Müel., *Die letzten tage von Byzans*, *Mitteilungen des deutschen Exkursionsklubs in Konstantinopel*, Kons., 1893-1895, Defter I, s. 34-47., Def. II, s. 1-21.

12) L. Fincati, *La Presa di C. P.*, *Rivista Marittima*, Mayıs, 1886, Roma.

13) A. G. Paspatis, *Poliorkia Kai Hhalosis tes K. P. hypo ton othomanon en etei 1453* (İstanbul'un muhasara ve zaptı), Atina, 1849.

15) İstanbul'un zaptı hakkında yazılmış bir Venedik kroniğinin hülâsa ve nşr.: Thomas, *Sitzungsberichte der k. Bay. Akademie d. Wissens*, 1868).

16) A. A. Bernardakis, *La prise de Constantinople 1453*, Athènes, 1907.

17) G. Th. Zora, *İstanbul'un zaptı ve Fâtih II. Mehmed'in hükümdarlığı* (rumca) = Atina, 1952.

18) Saad-ed-Din, *Relation de la prise de Constantinople par Mahomed II.*, trad. du turc par Garcin de Tassy, paris, 1826 ve Michaut, *Biblioth. des croisades*, t. III, 1853. İngilizce trc. Gibb. Glasçow, 1879.

19) Dr. P. A. Dethier, *le Bosphore et Constantinople by the Turks*, London - New York - Bombay, 1903, s. 334 v.d.

21) Gustave Schlumberger, *La Siège, la prise et le sac de Constantinople par les Turcs en 1453*, Paris, 1915. Türk. trc. M. Nahit, *İstanbul'un muhasarası ve zaptı*, İst., 1331.

22) Feridun Dirimtekin, *İstanbul'un fethi*, İst., 1949.

23) Fâtih Sultan Mehmed han-ı sâni ve İstanbul'un fethi, nşr. M. Şerif Çavdaroğlu, İst., 1953.

24) L. Massignon, *Textes prémonitoires et commentaires mystiques relatifs à la prise de Constantinople par les Turcs en 1453 (= 855 H.)*, *Driens VI/1* 1953, s. 10-17.

Şu iki makaleye de bak.: Prof. C. Amantos, *La prise de Constantinople*; N. Moschopoulos, *La siège et la prise de Constantinople selon les sources Turques, Hellenisme contemporain*. Her iki makalenin tenkidi için bk. Feridun Dirimtekin, *Fâtih ve İstanbul*, II, cind, 7-12, sayı, s. 275-282.

b) Yardımcı eserler:

Bizantinolog ve türkologların umumî tarihleri:

Ham materyalin ilmi bir şekilde işlenmesi suretile, İstanbul'un zaptı, Bizans tarihine hasredilmiş eserlerde de tetkik edilmiştir. Meseâ bk.

Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris, 1836, XXI, s. 226 v.d.

G. Finlay, *Histoire of the Byzantine and Greek Empires from 1052-1453*, London, MDCCCLIV, s. 620 v.d.

Michaud, *Hist. des croisades*, III (1853).

Türkiye hakkında yazılmış umumî tarihlerde de yine geniş teferruat bulmak mümkündür. Meseâ bk.

Hammer - Purgstall (Josseph von), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 10 cind. Pest, 1827. Ayrı bir nşr. 4. cild. Pest 1834 - 1836. Fransızca trc.: *Hist. de l'Empire Ottoman*, trad. de l'Allemand par S.-S.-Hellert, 18 cild, Paris 1835-1844; Ayn. nşr. par Dochez. Türk. trc. M. Ata, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, 1329-1337.

Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, 5 cild, Hamburg, 1840, I, s. 799-855 (Menbalarından bir çok iktibaslarda bulunuyor).

N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, 5 cild, Gotha, 1908-1913. II, s. 3-38 (Üslûbu çok sade olup, umumiyetle pek itimat edilmez).

Ayrıca şueserlere bakınız:

VL. Mırmıroğlu, *Fâtih'in donanması ve deniz savaşları*, İst, 1946.

VL. Mırmıroğlu, *Fâtih Sultan Mehmed II devrine ait tarihî vesikalar*, İst., 1945.

F. Babinger, *Mohamet II le conquérant et son temps (1432-1481)*, Paris, 1954.

Dr. Selâhattin Tansel, *Osmanlı kaynaklarına göre Fâtih Sultan Mehmed'in siyasi ve askeri faaliyetleri*, Ankara, 1953.

K. Papargopoulos, *Elen milleti tarihi* (rumca), Atina, 1925, V, s. 328 v.d.

II. Muhasaraya dâir hususî tarihler:

Yukarıda kaydedilen muhtelif mahiyette kaynaklar arasında, hususî sûrette muhasaraya dâir tarihler, mühim yer ahr. Bunlar, bilhassa, vukua gelen savaşların cereyan tarzı, safhaları ve neticeleri bakımından, —birinci derecede ehemmiyetli birer kaynak olmaları icap eder. Hemen ilâve edelim ki, bizde yazılmış bu

13 1. kitap 590, 2. kitap 558, 3. kitap 770 ve 4. kitap 1088 beyti havidir. Bk. nşr. Dethier (*Mon. Hist. Hung.*).

14 Bk. Muratori, XVIII, s. 701, *Rapporto del Superiore del Franciscani, presente all'assedio ed alla presa di costantinopoli*, nşr. Dethier.

cins eserlerde bu neviden malûmat ya hiç yoktur, veya pek sathî ve noksandır.

I. Yerli Tarihler:

Tâci-zâde Cafer Çelebi, *Mahrûse-i İstanbul Fetih-nâmesi*, ngr. TOEM, İst., 1331. Elde mevcut bu kabil yerli kaynakların —ihtimâl— ilkidir. Eserin müellifi olan Cafer Çelebi —daha ziyade Tâci-zâde— (ölm. 1515), devrinin —yani Bayezid II. ve Selim I. devri— münşileri arasında mühim bir mevki işgal etmesine rağmen (15), mezkûr eserinde İstanbul'un muhasarası ve zaptı hâdisesini, gerekli şekilde nakledememiş, lüzumsuz birtakım tasvirlerle girişmiştir. Meselâ "... düşünbîh günü olıcak müslimanlar câmelerini pâk idüp vasiyet nâmelerini yazdırup, gaza niyetine hazır ve müheyya oldılar. Ahşam olup felek ordusunda nücüm... zuhur idecek orduy-ı hümayunda dahi şenlikler ve şâdilikler suretin gösterüp, âmme-i leşker çadırları öninde firâvân şem'ler yakup, her güşeden tehliil ve tekbir âvâzi göklere derk-derk oldı... Bir zaman bu uslûb üzere şenlik ve şâdilik itdikten sonra bir lahza dahî halk yatup, âsâyiş eyledi. Çün gicenin sülüsâmı geçüp sülüs-i âhiri kaldı... .. her kişi yerinden kalkup, gaza niyetine sâz u selebin kendüye rast itmeğe başladı (s. 17-18)". (Eserin sadeleştirilmesi hakkında bk. Şeref Kayabuğazı, *(Mahrûse-i İstanbul Fetih-nâmesi, İst., 1953)*).

Mehmed Selim (ölm. 1726), *Tarih-i feth-i İstanbul*, bk. Fr. Babinger, G O W, s. 258.

Mehmed Es'ad (İmam-zâde) (ölm. 1276/1859, 1860), *Feth-i Kostantiniyye, İst., 1285, s. 22 v.d.*; Türk. yzm. Hüsrev Paşa ktp. nr. 439. Mahmud II.'nin emrile yazılan eserin ehemmiyeti, bilhassa, "le-tuftahanne..." hadîsinin izahındadır. Burada, Suyûtî (ölm. 1505)'nin el-Câmi'u's-sagîr'inde zikrettiği râviler tekrar edilmiştir (bk. 5-7). İstanbul'un muhasarası ve zaptı —Fâtih'in İstanbul'u muhasara ve zaptı mevzuubahs olduğuna göre— yalnız Hoca Sa'dü'd-din ve Kâtib-çelebi'den istifade edilmiştir.

Ahmed Muhtar, *Feth-i celîli Kostantiniyye*, ngr. M. Tahir, İst., 1316, Basılmamış ikinci cildi, yazma halinde Üniversite K.'ndedir. Müellif, şark ve garp kaynaklarına müracaat etmiştir.

Ayasofya'dan bahsedilen bir kısım eserlerde de İstanbul'un muhasara ve zaptı ile ilgili malûmata tesadüf olunuyor. Meselâ Ahmed b. Ahmed el-Münşî el-Ceylânî, *Kitâbu zikri ka'fai Kostantiniyye ve binâi Ayasofyâ fi't-târih*, Ayasofya ktp. Fars. yzm. nr. 3124. Mezkûr nüshada (var. 5b) bulunan Bayezid II.'e duadan anlaşıldığı üzere eser 895 h'de yazılmıştır (var. 73a).

Tevârih-i şehri Kostantiniyye, İstanbul Belediyesi, İnkılâp ktp. Türk. yzm. nr. 0/39 (Selim I.'in cülûsuna kadar). Burada, Fâtih Sultan Mehmed'in, Boğazkesen hisarının inşası hakkında, Tekfur'a gönderdiği bir nâme kayıtlıdır: "Ben ki, İslâm padişahu Sultan Mehmed Han'ım, sen ki Kostantiniyye kıralısın, nâmem vüsûlunde gerekdir ki bizim için Rum-ili tarafından ..". bk. s. 213. Hemen kaydedelim ki bundan sonra verilen malûmat tarihî roman kabilindedir.

Hikâyetü tevârihi bi binâi Kostantiniyye ve fethi Kostantiniyye Sultan Muhammed, İstanbul Belediyesi, İnkılâp ktp. nr. 0/118.

Derviş Şems, *Kitabu târihi Ayasofya*, Ayasofya ktp. Fars. yzm. nr. 3025. Fâtih Sultan Mehmed zamanında yazıldığı anlaşılan bu eser de, Fâtih'in İstanbul'u zaptettiği ve ehl-i İslâm'ın Ayasofya'da namaz kıldığı tasvir ediliyor (var. 33b). Burada, Ayasofya hakkında verilen malûmat, müellif'in ifadesine göre, Fâtih'in emrile rumcadan tercüme edilmiştir (bk. var. 33b).

2. Ecnebi tarihler:

N. Jorga, *Une source négligée de la prise de Constantinople*, Académie Roumaine, Bulletin de la section historique, t. XIII (Bucureşti 1927), s. 59-68, 106-128; Türk. trc.: Fazıl Işık-Özü, Adnan S. Erzi, *İstanbul'un zaptı hakkında ihmal edilmiş bir kaynak*, Bel'eten, XIII/49, 1949, s. 107-147.

Diğer ecnebi tarihler hakkında bk. 4. Lâtin kaynakları.

İbn Kemal, Târih.

3. İbn Kemal (Ahmed Şemsü'd-din, Kemal-paşa-zâde) (16), *Târihu fethi Kostantiniyye*, Süleymaniye, Şehid Ali paşa ktp. Türk. yzm. nr. 2720/14. Kitap, içinde bulunduğu mecmuanın 199'uncu yaprağından başlar. Bu mecmuada, ekserisi İbn-i Kemal'e ait olmak üzere, tefsir, fıkıh ve tasavvufa dair 14 risâle vardır. Bk. *İstanbul kütüphaneleri tarih - coğrafya yazmaları kataloglar*, fas. 2. *Türkçe tarih yazmaları, İst., 1943, s. 125*.

Hemen söyleyelim ki, İbn Kemal'in İstanbul'un muhasara ve zaptı için yazdığı hususî bir tarih gibi gösterilmek istenen mezkûr eser, onun *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ında, aynı mevzua hasrettiği kısmın diğer bir sûretidir. *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Bayezid II.'nin emrile yazıldığına (bk. Ali Emirî ktp. nr. 25, Defter I, var. 15a) ve İbn Kemal'in babası Süleyman bey'in İstanbul muhasarasında bizzat bulunduğu (bk. Bihiştî) göre, İstanbul'un muhasara ve zaptı için bu kısmın ayrı bir ehemmiyeti vardır. Gerek, Fâtih (17) (nr. 4205) ve gerekse Ali Emirî (= Millet ktp. nr. 31) kütüphanesindeki *Tevârih-i Âl-i Osmân* nüshaları ile karşılaştığımız mezkûr eserde (18) müellif, hâdiseleri bazan tenkit eder mahiyette bir ifade kullanıyor. Bayezid II.'nin emrine uyararak, eserinde bir çok türkçe kelimeler kullanan müellif, ayrıca bir takım terkip ve istilâhara da yer vermiştir.

15 Biyografisi hakkında bk. M. Tayyib Gökbilgin, *IA*, III, s. 8-10.

16 İbn-i Kemal (1468-1534), Fâtih ümerasından Kemal paşa-zâde Süleyman bey'in oğludur. Kendisi, Fâtih, Bayezit II. ve Kanunî devirlerini idrâk etmiş bir devlet adamıdır. Bilhassa, Bayezit II. devrinde tanınarak, Kanunî devrinde Şeyhülislamlık rütbesine yükselmiştir. Biyografyası için bk. *İst ktp.*, s. 120 vd; Şehî Tezkire, 43; Lâtifi, *Tezkire*, 79; Fr. Babinger, *G O W*, s. 61-63. Müellifin vefatı tarihi olarak 939 ve 940 senelerini gösteren muhtelif tarihleri için bk. Nişancı, *Târih-i Âl-i Osman*'a ilâve edilmiş ve muhtelif ölüm tarihlerini havi mecmua, Üniv. ktp. Türk. yzm. nr. 4144, Var. 3b.

17 Bu nüshanın faksimilesi için bk. İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Defter, VII (= Önsöz, indeks ve içindekileri hazırlayan: Dr. Şerafeddin Turan, T.T.K. Yayınlarından 1. seri, nr. 5, Ankara, 1954.

18 Göremediğimiz diğer bir nüsha için bk. *Bibl. Nat. Mss. Turcs. Suppl. 157, Var. 48a-77b*; ayr. bk. Dr. Şerafeddin Turan, *ayn. esr.*, önsöz s. 6.